

GRÓF BERCSÉNYI MIKLÓS JELLEMZÉSE.¹⁾

Midőn Bercsényi a magyar hadakat és hadviselést jellemzi: itt az ideje és alkalma, hogy vizsont mi is őt, e hadak fővezérét, a forradalom megteremtőjét, éltető lelkét, vezérlő szellemét, megkíséreljük jellemezni: milyen vala főhadvezéri, kormányzói, fejedelem-helytartói, diplomatai, politikai, egy szóval, a nemzet sorsát intéző, nagy történelmi szerepkörében? mint ember, mint jellem, mint tehetség, fény- és árnyoldalaival, — a mint őt a szabadságháború világraszóló eseményei közepette találjuk. Alakja ugyan már az eddig vázoltakból is erőteljesen, élethíven domborúlnak ki a figyelmes olvasó előtt, a ki hőszűnknek rendkívül fényes észbeli tehetségeit, államférfiúi képességét, sokoldalú képzettségét s kortársainak ezek felől táplált vélekedéseit már ismeri, főként a közte és Rákóczi közt vont párhuzam alkalmából a II-ik kötet 417—419. lapjain s ugy a jelen kötet megelőző fejezetében idézett nyilatkozatokból és ezek között maga a fejedelem szavaiból is. Mindazáltal, mint életirónak, tisztűnkben áll róla még bővebben szólni.

Gr. Bercsényi Miklósnak legkiválóbb jellemvonása a vasakarat, törhetetlen erély és a lankadatlan, bámulatra méltó tetterő, — melyet e férfiútól még legkonokabb ellenségei sem tagadhattak meg soha. Láttuk, ismerjük őt gyermekkorától fogva: tettei mutatják, mint fejlett ilyenné. Akaratereje tartá őt fenn a legváltóságabb események között is; ebből ered óriási munkabíró tevékenysége. Nem hamar csüggedő és még csüggedezve s a legnyomorúttabb se-

¹⁾ Thaly Kálmán «A székesi gróf Bercsényi család» című munkájának most megjelent III. kötetéből.

gédesszüközökkel rendelkezve is, örökké tevékeny. Ha előkészített nagy terveit a balsors kereke izzé-porrá törí: nem esik kétségbe, — lázas munkálkodással újra kezdi, előlről kezdi művét építeni. A hadvezerletben úgy, mint az ország-kormányzatban legerősebb oldala a *szervezés*. Hatalmas akaraterejével a semmiből is teremteni tud. Tanácsa bö; elméje a dolgok velejére hatoló; szelleme szikrázó; kedélye hol felvillámló, hol gúnyoros; maró sarcasmusával sújt és ölteni tud; képzelme élénk, játszi, csapongó, olykor a lelkesedés lángjától tündöklő színekben ragyog, máskor elborúl s bús melancholiára látszik hajlani, — de a mi nála nem tartós. Lelkének legszebb gyöngye a véghetetlen, odaadó, feláldozó, lángoló szeretet hazája, nemzete, magyar faja s a magyarságnak akkori reménye, szemefénye, incarnatiója: Rákóczi fejedelem iránt, kinek személyén — mint urán is és mint barátján — példátlan hívséggel s a rajongás ragaszkodásával csüng vala. Bercsényi heves véralkatú, indulatos, gyúlékony, és ha fellobbant: szilaj természetű volt; szenvedélyesen, féktelenül szeretett és gyűlölt. Nagy hibája, hogy hirtelen haragját zabolázni nem bírta s felindulásában keresztülgázolt mindenben és mindenkin, — ámbár aztán gyorsan lecsillapula. E kíméletlen szenvedélyessége sok ellenséget szerzett neki. De ezt az ő büszke lelke nem bánta; beérte ő *Rákóczinak barátságával*, — másoknak hajlamát, tetszését nem is kereste. Lángszellemével, kortársai ítelete szerint, messze fölfülhaladván minden akkor élt magyart: e fölényét maga is érzé és — érezteté. Önnön lelkületére, nagy eszére rátartó, kevély, véleményeiben nyakas és ellenmondást nem tűró, mások gyöngeségeit maró gúnynyal véríg ostorozó volt. A hibázókat kíméletlen keménységgel, lenézőleg feddette, erős kifejezéseit tábornokokkal, főurakkal szemben sem válogatva. Igaz, hogy viszont érdemeik iránt rendkívül elismerő s értékök megítélésében igazságos érzületű vala; meleg, magasztaló szavakban nyilatkozik az érdemesbegről a fejedelemhez írott bizalmas leveleiben; s ezeknek még hibáik iránt is elnéző, mihelyt haragja csillapult. A mily büszke s parancsoló másokhoz: ép oly szelid és engedékeny Rákóczi irányában, a kinek nemcsak leghűbb tanácsadója, hanem leghűbb követője, alattvalója is. Másokkal szemben oroszán: fejedelmével szemben bárány.

Mint hadvezér az ügyes tervezésben kimeríthetetlen; és terveit — mint pl. Zólyomnál, Szomolánynál láttuk — kitünően végre is tudja hajtani. Ámde kétes pillanatokban gyakran ingadozó, gyorsröptű elméje miatt, mely minden mozzanatra új és új módokat találván ki: hirtelen nem bír ezek közül választani. S ezért hadi vállalatai általában jobban sikerültek, ha jól kieszelt terveinek foganatosítását másokra bízá, föltévé, hogy arravaló főtisztek állottak rendelkezésére, mint pl. Bottyán, Ebeczky s kisebb feladatokra Ocskay.

Lelke mély vallásosságú, őseinek hitében buzgó. Az iskolának, tanügynek, tudományoknak, culturának lelkes barátja s pártfogója; a könyveknek szenvedélyes bűvára. Bő olvasottságú: még táboraiiba is ládákban hordatja magával kedves könyveit. Ékesszólásban valódi szónok, magyarul úgy, valamint latinul; gyűjtő tüzzű, elragadó, ötleteiben szikrázó szellemű, máskor gúnyoros; idézeteiben, példázgataisaiban találó, érveléseiben meggyőző; s ha kell, a szív húrjait is meg tudja rezgetni, — egyik nemeshevű latin szónoklatával (1706.) még a hidegvérű angol és holland követeket is könnyekre fakasztá. A költészethez: latin és magyar versek, magvas gnómák, csipős epigrammok és anagrammok szerzéséhez is ért vala; magyaros, népies rhythmusban is lendületesen versel, mint az olykor rimjátékos, jókedvű leveleiben előforduló példák mutatják. Prózája pedig mintaszerű. A tollnak hatalmát a magyar próza művészi kezelésében, Pázmány és Zrínyi óta senki úgy nem bírá, mint ő. Bercsényi, mint magyar *levélíró*, igazi remek. Stylja egészen sajátyszerű, egyéni. Apró, rövid, csattanós mondatok, élénk, folyamatos, szemléltető elbeszélő modor, velős megjegyzések, bölcs mondások, csillogó ötletek, játshi humor, pajzán kedély, váratlan, meglepő fordulatok, szellemes inversiók és szójátékok váltják föl egymást tösgyökeres magyar szójárásokkal s talpraesetten alkalmazott latin idézetekkel és példázatokkal, a classicus és középkori költőkből: Horáczból, Ovidből, Owenből, a Vulgátából, Senecából, stb. Itt-ott keserű gúny, metsző sarcasmus, — majd bús időkben méla merengés, édesen fájó melancholicus hangulat, *«egy darab magyar Apocalypsis»*, a leggyönyörűbb, zöngzetes, numerositásában páratlan magyar prózában. Eddigelé kiadott öt kötet sajátkezű

*levele*¹⁾ még ki nem bányászott irodalmi kincs. Gyakran egynéhány rövid szóval oly találóan jellemez embert és helyzetet, a mint csak genie-knél tapasztaljuk. Írása valamint a rézmetszet, finom és elegáns; apró, gömbölyded betűi mint a gyöngyszemek, sorai mint a gyöngysorok, kivált mikor ideje van írni és jó tollal, finom, aranyvágatú francia levélpapírra ír; — pedig leginkább éjtszaka, gyertyavilágnál írta leveleit; ám sokszor tábori sátrakban, rossz asztalon, durva papirosra, kopott tollal, ágyúk dörgése, puskák ropogása közt sietve állott csak módjában írnia. Titkárainak fogalmazványait, a hivatalos latin avagy magyar actákat is, sajátkezűleg szokta javítani; czikornyás körmondataikat ki-kitorli és saját könnyed, rövid, találó, odavágó mondataival pótolja. Bámulatos sokat írt, — valódi szenvedélyes író volt.

Szokásaira, kedvteléseire vonatkozólag az eddigiekhez (I. a II-ik kötetben) megjegyezhetjük még, hogy a vitézi pompának, fényes hadi öltözetek- és felszereléseknek, szép fegyvereknek, nemes fajú délceleg paripáknak, hintóslovaknak nagy kedvelője vala. Népes udvart, gazdag asztalt tartott, főúri diszszel, kivált nejének hozzá bocsáttatása óta. A jó zenét s vig társaságokat, melyekben szellemszokrát, élceit pattogtathatá, szerette; sőt néha-néha, — főként farsangon — a zajosabb mulatságokat is: ámbár maga örökké józan, sőt ama nagy boritalba merült korban csaknem kivételkép épen bornemisza volt. A józanságban a sok borozó kurucz tábornok közt csupán két hasonmása akadott: az öreg Bottyán János és Pekry. Szerette azonban a dohányzást — kivált az illatos török-dohányt, — és a vadászatokat öregvadra, hajtókkal és kopókkal; noha korántsem volt oly szenvedélyes vadász, mint Rákóczi. De annál fáradhatatlanabb s kitűnő lovas; lovakat hajtani is szeretett, csézából, szánkából. Udvari zenészeit a táborba is elvivé és ebédek, estebédek fölött rendszeren, néha máskor is zenéltetett s énekeltetett magának, sok gondjait kobozpengetéssel, hegedűk, oboák, czimbalom és töröksípok zengésével enyhítvén.

A mi Beresényi külsejét illeti: arca igazi magyaros és férfias szépségű, erőteljes kifejezésű vala, átható, parancsoló tekintetével;

¹⁾ Négy kötet Rákóczihoz s egy kötet Károlyihoz írott. Még ugyanennyit, sőt többet lehetne összegyűjteni.

termete a középnel magasabb és inkább karcsú, mint testes. Arcz képe — egykorú, eredeti olajfestményben — három maradt fenn; az egyik, a kötetünk élén (az I. füzethez mellékelve) másolatban látható, a murányi várból (mely 1707—1710-ben az övé volt) került a Fáy-családhoz s illetőleg néhai gr. Fáy Istvánhoz s utóbb — közvetítésünkkel — a Nemzeti Múzeum történelmi képtárába. Életnagyságú mellkép: «*Temetvényi Gróf Bercsényi Miklós, Ung Vármegyének Örökös-Fő-Ispánnya*» a láírással. 35—40 éves korában ábrázolja a halhatatlan szabadsághóstit. Erőteli vonásai híven tükrözik vissza jellemét. Dús fekete hajzattól körített nyílt, domború homloka fényes értelmi tehetségére, jupiteri szemöldjeinek ívei akaraterejére; mélyen fekvő, igen nagy és szép, villogó fekete szemei — melyek haragos tűzben égnek — szenvedélyességére; nagy sas-orra bátorságára; erős, dombos álla jellemének szilárdságára, makaességára; élénk-piros ajkai ragyogó ékesszólására s humorának nyilaira emlékeztetnek. Nyalka, tömött bajusza — úgy, mint vállra omló hajzata — holló-fekete; arczszíne olajbarna, gyenge pírral orczái közepén. Szemeinek kifejezése parancsoló, kemény, lángoló. Általában az egész arcz tösgyökeres magyar típusú, rendkívül érdekes es sokat jelentő. Mellét, nyakát gazdag aranydiszítésű kék pánczél borítja, fővezéri rangját jelző széles arany vállszalaggal, mely jobb-válláról balra csüng alá. A kép festése nem finom, és restaurált is már, — de erőteljes és a szilaj kurucz hadvezért jellemzőbben képzelni sem lehetne. Hűnek kell lennie: mert minden vonása rávall Bercsényi Miklósrá, úgy a mint őt tetteiből, irataiból s a róla írottakból ismerjük.¹⁾

A többi, már idézett külföldiek nyilatkozatain kívül, Des Alleurs marquis, XIV. Lajos követe Rákóczi udvaránál, a magyarországi ügyekről urának előterjesztett 1705-iki emlékiratában Bercsényiről — a kívül különben feszült viszonyban állt — azt írja,

¹⁾ Másik, kisebb arczképe Egerben van s Csiky Sándor volt országos képviselő tulajdonát képezi. Felirata szerint 1703-ból való. Aranyzsínóros piros dolmányban ábrázolja őt. Szemek, arczvonások, mint a föntebbinél; csakhogy tekintete itt kevésbbé élénk s arcz és alak szikárabb. A harmadik — lovas kép — a Szepességen, a Reis-családnál; már kopott, rongált, de az arcz ép és igen hű.

hogy ő a többi mágnások fölött az elsőséget magának nem gazdagsága, sem születése (mert Forgách, az Esterházyak és Csákyak előkelőbb családokból valának), hanem *szelleme erejével, fondorlataival s tekintélyével vívta ki.*¹⁾ Ez tán kisebbités kívánt volna lenni: pedig voltaképen a legnagyobb dícséret. Lássuk azonban, miként jellemzi maga Rákóczi, Emlékirataiban, Bercsényit, ennek immár *halála után*, sorait «az Örök Igazság előtt írván, és *félretétvén minden emberi hajlandóságot*». A minthogy leplezetlenül föl is tárja hibáit néhai barátjának, kinek erényeit már előbb kiemelte volt:

«Bercsényi szelleme (genie) egyenlőséget nem tűrvén, keménynek és elviselhetlenné tűnt föl alattvalói előtt. Fesztelességében kíméletlenül csípős és gúnyolódó, komoly dolgokban könnyelmű vala s ha dorgálnia kelle: keményen és megvetőleg tevő. Makacsul bámúlván önnön lelkületét, a másokét többnyire lenézte. Ékesenszóló a beszédben, késedelmeskedő a tettekben, ingadozó a kétes esetekben; tanácsa, széleskörű elméjéből folyólag, bőséges, mindazáltal határozatlan. A szerencsétlenségek okait rendszeren másoknak tulajdonította. *De Bercsenyi híven ragaszkodott hozzám, szeretetből s kényszerűségből is.* (Miután ügyét a fejedelem ügyéhez kapcsolá.) *Ekként barátsággal és kölcsönös szeretettel viseltetvén egymáshoz: sok dolgokban pártját fogám, vagy pedig heves véralkatával mentettem, a melyet mérsékelni nem tudott. Különben sem látván benne legkisebb rossz szándékot, sem meg nem változtathatám, sem meg nem büntethetém őt igazságosan.*²⁾ S ez az oka, a miért titkon gyakran azzal vádolának engemet, hogy elnéző vagyok iránta. — A közvélemény Bercsényit fősvénynek, kincsvágyónak tartotta:

¹⁾ «Le Comte de Bercsényi est présentement a la teste des troupes et des affaires. Ce n'est pas celui d'entre eux qui aye le plus de biens et de naissance: mais comme il a plus d'esprit et d'intrigue, il s'est acquis plus d'autorité.» (L. Fiedler: «Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's II.» II. kötet 464. l.)

²⁾ *Bercsényi maga* így nyilatkozik erről, Illyesházánál 1704. június 22-én a fejedelemhez írott levelében: «... *Életemet s véretem mind magam s mind Isten és fátum szentelte, kötelezte s öszvényűgözte Ngodhoz való szűres kötelességgel, — ezt méltóztassék Ngod elhinni; és most is kegyesen tett emlékezeti ennek Ngod által, nem kevésé gerjesztette úgy is égő tüzét hírségemnek.*» (Archiv. Rákócz. I. oszt. IV. kötet 67. l.) És alább ismét: «Valamit Ngod parancsol, azt követem; mert Istenemnek, hazámmak s Ngodnak szenteltem életemet, — ugyan úgy is élek s halok». (97. l.)

³⁾ Pedig — hűségének tiszta lángjában — *maga kérte őt erre Bercsényi: «Miért nem dorgál, nem büntet magamat is Ngod? Annyival is erősebb volnék én!»* (Ugyanott, 67. l.)

azonban ő ilyesmire képtelen vala.¹⁾ Zárkózottnak ítélték: mert nem járt a kedvében senkinek, azt hírvén, hogy az én barátságommal bééri. Ezen okért

¹⁾ Valósággal így; Bercsényi nemhogy fukarnak s pénzsóvárnak: inkább rossz gazdának volt mondható. Elveiért pedig mindenét kész vala odaáldozni. Hogy ő a hadakozásban kincset nem gyűjtött — mint Károlyi, — élénken illusztrálja a következő eset. Rákóczi engedelmet kapván a cs. udvartól 1704. szeptember elején, hogy Okolicsányi Pál békebiztostól neje és fiai számára pénzt küldhessen Bécsbe, a Vágvidéken táborozó Bercsényit bizta meg: adjon e célra a nevezettnek 2000 drb aranyat. A főtábornagyot e megbízás nem kis zavarba hozá: «Okolicsányi uramot elvárom, — válaszolja Vedrédről szep. 8-án a fejedelemnek, — de az a 2000 arany (Ngod tudom, nem hiszi!) hitemre, ki nem telik. *Ha van 300 aranyom: 300 kutya egyen meg!* Van a feleségemnél talán 500, ez az többi; cassában penig, most fizetvén az hadaknak, nem maradt 500 frt rézpenz. Ngod parancsolt vala 20,000 frtot havonként ide: mind sem küldtek többet, mióta verik. Az dominiumokból majd semmit sem vehetek; *ajándékul vagy psóresül az idén sem láttam tíz aranyat.* Tudom, ezt más nem minden hiszi, — de bizony még is így van ez. Az koresmácskából (a tábori bormérés) csöppen valami: *szolgáimra kél az is.* Ezeket hogy írom, követem alázatosan Ngodat, mert tudon: nem azért parancsolta Ngod előkészítenem ha szükséges, hogy exigáljon rajtam vagy pénzt vagy számadást; *hanem csak készületlen conceptusú pennám talált fakadni szegénységemnek nem panaszára, de kérkedésére.* Mert hiszi, az ki tudja: *nem pénzt, de szabadságot nyerni gyűttem!* Az zsenám (feleségem), Ngos Uram, pessima contenta velem; mind azt hányja: *miért nem provicedólok róla?* Ha meg talál fordúlni az koczka: hová legyen üres kézzel? *Minuljárt az pozsonyi (apácza-) kalastromra mutatok.* (Archiv. Rákócz. I. oszt. IV. köt. 117. l.) A 2000 aranyat elvégre is b. Hellenbach bányagróf küldötte meg Körmöczről. 1705. május 2-kán is hasonlót ír Nyitráról Bercsényi: «Nincs nekem Ngod kegyelmességében kétségem, és az Ngod kötelességétől igaz szívemet csak halál választja. Ngodnak s hazámnak szenteltem életemet; hiában boszontnak s hiában keresgélnek, minden úton fanyargatnak: *az Isten engem Lizimacussá teremt-sen magamat, ha tíz aranyat vagy tíz forint hasznát mutatja, mióta Ngodtúl elváltam,* azonkívül az mint íráom, *szolgáim s magam tartásán kívül.* Privatumra sem adtam senkinek, — hanem az szegény zobri barátok három cella híjával valának az fundatióban: Ngod nevével altam kettőre s magaméra egyre in toto 1000 kongó (rézpenz) forintot s az ittvaló barátoknak 300 frtót. Hanem holmi lovacska, micsoda hízelkedéssel (kedveskedéssel) valának Erdélyből, — az is mind rossz.» (U. o. 488. l.) Ilyen volt Bercsényi értékszerző «fővénsége». *Szirmay András* azt mondotta róla: «*Az országot bírja, — azért nem kap jószágon.*» (U. o. 562. l.) Azonban a maga és gyermekei családi örökségét, a mennyire lehetett, nem hagyta, vagy legálább iparkodott megszerezni, visszaszerezni.

egész Magyarországon nem volt rajtam kívül más barátja.¹⁾ De én sem tetszettem neki mindig, mert a méltányosságot tartván szem előtt, kívánalmait nem tudtam mindenkor teljesíteni. Mindazáltal, mint már érintém, *tág látókörű elmével lévén megáldva, könnyen belátott a dolgok mélyébe*; azonban az észet, tehetséget ritkán ismerte föl másokban. A szabadság ügyét védelmezvén, megengedém neki mindazt, a mit a lengyel országnagyok szoktak tenni a királylyal való viszonyban, a mint ottlétemkor tapasztalám, s a mikről azt hívéim, hogy törvényeinkkel megegyeztetethetők. Ez sok rágalomra szolgált vala okúl, a mennyiben az emberek azt hívék, hogy a gróf hatalom- és méltóságban is egyenlőnek tartja magát velem, — *noha sohasem tapasztalám, hogy az irántam tartozó tisztelet s engedelem ellen vétett volna*. Nehezen bíráim mérsékelni természetét e barátomnak, *kit őszintén szerettem, a ki minden titkomat ismeré és hív bajtársam volt a szárműzetésben, szerencsétlenségben*. Bajos vala őt a többi nagyokkal, kik pártomon állottak, egyesességben tartanom: mert mindannyian különböző természetűek lévén, ámbár önként látszottak megadni a tiszteletet gr. Bercsényinek, azon nagy-rabecstüléért, melylyel én viseltettem iránta, továbbá (fővezéri, helytartói) méltóságáért: még sem volt egy is őszinte sem hozzá, sem magok közt. Kölcsönösen kisebbítették, ócsárolták, sőt gyakran rágalmazták egymást előttem, — minekutána már magok között bírálgatták személyemet és tetteimet. Tüzetesen elmondhatnám majdnem a többi urakról is, a miket Bercsényiről elmondék, — *kivévén az ő éles észét, érett ítéletét, barátsága és szeretete állandóságát s hozzávaló hűségét.*²⁾

E jellemrajz után mintegy megelevenedhetik, alakot ölthet Bercsényi Miklós képe, jelleme az olvasó előtt.

Mint főhadvezéri méltóságához tartozót, megemlítjük még e helyütt, hogy a szabadságháború folyamában a gróf négy ezrednek — három lovasnak és egy gyalognak — volt tulajdonosa; úgy mint:

1. Egy karabélyos, reguláris huszárezrednek, a melynek első vezénylő-ezredese Garamszeghi *Géczy Zsigmond*, azután — 1704. októberig — *Ottlyk György*, s ettől fogva végig amannak öcsce, *Géczy Gábor* vala. Ezen igen híres ezred Nógrád, Kis- és Nagy-Hont megyeiekből állott, de hozzá tartoztak az érsek-újvári lovas-seregek is. *Ocskay Sándor, Beleznay János, Jávorka Ádám* s más vitéz főtisztek ez ezredben tűntek föl.

¹⁾ Talán az egy Bottyán tbkot kivéve; ámbár olykor még ezzel is összezördülének.

²⁾ *Rákóczi Emlékiratai*, 73—75. ll.

2. Egy másik karabélyos, reguláris ezrednek, (1705. januártól), *Réthey György* vezénylő-ezredes alatt. Leginkább Borsod, Abauj és Torna megyékből való katonaság.

3. Egy karabélyos és dragonyos reguláris ezrednek, *Győri Nagy János* vezénylő-ezredes alatt. Szökevény németekből, lengyelekből s Zólyom-megyei és bányavárosi legénységből alakult. Ebben valának századosok többek között *b. Berényi Ádám* és a később francia gróffá s tábornokká vált *Pollereczky Mátvás*, besztercebányai fi, egykor Zólyom-megyei szolgabíró.

4. A grófnak udvari testőrző palotás gyalog-ezere, *Hajniki Bezegh Imre* vezénylő-ezredes és udv. főkapitány alatt. Zólyom- és Ungh-vármegyeiek. Egyik zászlóalja a táborokban kísérte a fővezért, a másik Unghvár őrségét képezi vala, *Baranyay András* várkapitánynyal.

THALY KÁLMÁN.